

קידום מודל האזרחות המשותפת בגיל הרך¹

אורית הוד-שמר² וחרותה ורטהיים²

מכון מרחבים בשיתוף משרד החינוך מציע לגנות השתלמות שכותרתה בואו נשחק ברחוב סומסום. בהשתלמות זו מתודעות הגנות למודל האזרחות המשותפת, שעיקרו קידום סביבת חיים הוגנת יותר. מאמר זה מסכם מחקר הערכה שביקש לבדוק שינוי עמדות של גנות כלפי עקרונות האזרחות המשותפת. במחקר השתתפו 176 גנות משתלמות התוכנית בואו נשחק ברחוב סומסום, מחציתן מהמגזר היהודי ומחציתן מהמגזר הבדואי, הערבי והדרוזי. מהממצאים עולה שמידת ההסכמה של הגנות למצבים של אזרחות משותפת, לאחר ההשתלמות, חיובית יותר מאשר לפני. זאת ועוד, הגנות הצהירו על נכונות גדולה יותר לנקוט פעולה במצבים חברתיים ומקצועיים הקשורים לאזרחות משותפת. ההשתלמות נמצאה מתאימה, הן למגזר היהודי והן למגזר הלא יהודי, ושביעות הרצון ממנה גבוהה מאוד. השינוי החיובי שנמצא בעמדותיהן של הגנות מעודד להמשיך ולערוך השתלמויות מסוג זה, המקדמות סובלנות בחברה רבת תרבויות.

מבוא

הגנת היא אחת הדמויות המשמעותיות אצל ילדי הגן. פעילותה בגן היא תולדה של תפיסת עולמה, עמדותיה והתפתחותה המקצועית. מכון מרחבים, המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל בשיתוף עם משרד החינוך, מציע לגנות השתלמות שכותרתה בואו נשחק ברחוב סומסום. מטרת התוכנית היא לפתח מודעות לרב תרבותיות שבגן, ללמוד להעריך שונות, להכיר את ה"אחר" וליצור סביבת חיים הוגנת.

1 המחקר מומן בידי מרחבים, המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל.
2 המכללה האקדמית בית ברל, היחידה למחקר.

המונח רב תרבותיות משקף את התמודדותה של החברה עם תרבויות וזהויות שונות בתוכה. סבר (2007) סוקרת שלושה היבטים של מונח זה:

ההיבט האידיאולוגי – התמודדות החברה עם השונה דרך יחסי כבוד הדדי ואמונה שהשונה מעשיר את החברה ולא מאיים עליה.

ההיבט המבני – דפוס ניהול השונות (diversity management) מאפשר לתרבויות ולזהויות שונות להביא את עצמן לידי ביטוי, ובכך מונע אפליה וקיפוח.

ההיבט הדמוגרפי – מבטא את האופי ההטרוגני של החברה הכוללת עולמות תרבותיים שונים: אתניים, דתיים ועוד.

המקור ההיסטורי של הטרוגניות זו הוא שימור ובידול קהילות דתיות שונות, שהתקבצו מארצות שונות בעלות תרבות שונה. שוני זה, טוען וולצר (2007), בא לידי ביטוי כבר במסגרות החינוכיות הנפרדות, המשמרות את השונות. בשל קיומם של זרמי חינוך שונים (ממלכתי, ממלכתי-דתי, ממלכתי-ערבי, עצמאי, חרדי, בדואי וכו'), אין זירה שבה נפגשים פנים אל פנים אנשים מתרבויות שונות, וזוהי קרקע פורייה להצמחת סטריאוטיפים, אי סובלנות וקושי בקבלת השונה.

אחד הפתרונות לאיחוי שסעים הוא שינוי חברתי דרך החינוך, כלומר יצירת פלורליזם אידיאולוגי, הנותן לגיטימציה לזהויות ולתרבויות השונות.

אנשי החינוך נחשפים יום יום למגוון של זהויות. נשאלת השאלה, אם בהכשרתם הם מקבלים כלים להתמודדות עם השונה, האחר ולמודעות אליו. נראה שהפער בין הרצוי למצוי רחב. סטודנטים במכללות להכשרת הוראה מתקשים להתמודד עם הרב תרבותיות, ועל כן פונים יותר לגישה של הבלטת המשותף וטשטוש השונה (פרי, 2007). זאת ועוד: נמצא (שמאי ופאול, 2003) שעמדותיהם של פרחי הוראה וסגל, בשתי מכללות שונות, כלפי סוגיות שונות העוסקות בסובלנות ובשוויון הן אנטי דמוקרטיות. מכאן שיש חשיבות עליונה לתוכנית התערבות שבה יעברו אותם מתלמידים תהליך שיאפשר להם לגבש דעות סובלניות יותר כלפי האחר, כדי שבבוא העת יוכלו להנחיל גישה זו גם לתלמידיהם.

יש תוכניות שונות העוסקות ברב תרבותיות. במסגרת זו נעסוק בתוכניות המיועדות למחנכים בגיל הרך.

גישה רב תרבותית בגן הילדים

חוקרים רבים מצביעים על החשיבות של חינוך לרב תרבותיות כבר בגיל הגן (יוגב, 2001; ונציה, 2007; קיזל, 2006; Gayle-Evans, 2004; Lee, Ramsey, & Sweeney, 2008). דרך חינוך זו תכין את הילדים להבנה שיש אנשים שונים מהם במראה החיצוני,

בלבוש, בשפה, במנהגים, באמונה, ותאפשר להם להכיר את השונות בעולמנו ולהבין שאין היא פגם.

במחקר שנערך בפלורידה (Gayle-Evans, 2004) נמצא שגננות רבות חשות אי נוחות, כשעליהן לעבוד עם ילדים שונים מבחינה לשונית ותרבותית. במחקר זה התבקשו 477 גננות להעריך את מידת ההטמעה של החינוך לרב תרבותיות לאורך פעילויות שונות בגן. החוקרים בדקו את ההטמעה דרך פרמטרים אחדים:

דיווח הגננות על הספרייה בגן – האם הספרייה מכילה גם ספרים בשפות אחרות ומתרבויות שונות?

לימוד חשבון – האם הגננת מאפשרת לילדים למנות בשפת אמם?

לימודי המדעים – האם מלמדים על השונה והדומה דרך דוגמאות מתרבויות שונות?

מדעי החברה – האם הילדים נחשפים למקצועות שונים, למשפחות שונות, לקבוצות אתניות שונות?

לימודי המוסיקה, התנועה והאמנות – האם הילדים נחשפים לאמנות ומוסיקה מתרבויות שונות?

אזורי המשחק הסוציו-דרמטי – האם יש בובות שונות (לדוגמה בובה בעלת גוון כהה, עיניים מלוכסנות ועוד)?

ממצאי מחקר אלה מורים על אחוז הטמעה נמוך של חינוך לרב תרבותיות דרך הפעילות בגן. נמצא שגננות רבות חשות אי נוחות, כשעליהן לעבוד עם ילדים הבאים מתרבויות ומשפות שונות. המחברים טוענים, שעל הגן כסוכן חברות לאפשר לילדים ללמוד על השונה והדומה ולחשוף אותם למגוון האנושי התרבותי ובכך לחנך אותם לרב תרבותיות.

ניתן להבחין בשתי גישות בחינוך לרב תרבותיות: (1) גישת התייר חושפת את הילדים למגוון תרבותי, דרך בובות שונות, בגדים שונים, מאכלים של קבוצות אתניות שונות. בגישה זו הילדים נחשפים ומתוודעים לשונה במישורין וללא תיווך. (2) בגישת הפעילויות הממוקדות מציעים לילדים פעילויות הקשורות לרב תרבותיות, שואלים אותם שאלות ומאפשרים להם לחקור את השונות (Lee, Ramsey, & Sweeney, 2008). ילדים מגיבים בדרכים שונות לפעילויות יזומות ממוקדות הקשורות לרב תרבותיות; למשל: פעילויות עם אוריינטציה ויזואלית (ציורי דיוקנאות, תצוגה של תמונות ילדים ומבוגרים ממוצא שונה, משחק התמקדות בפנים של ילדים) עוררו שיחה על תכונות פיסיקליות של מוצא וצבע עור. משחק סוציו-דרמטי עם בובות בגילאים שונים וממוצא שונה, דירות של משפחות עניות ועשירות וסימולציה של חנות העלה לדיון את נושא האפליה ואי הצדק.

אחת התוכניות המקדמות את רעיון הרב תרבותיות כגני הילדים בארץ היא פיתוח סביבת גן רב-תרבותית (ונציה, 2007), בהפעלת מכון ונציה לשונות ורב תרבותיות. תוכנית זו כוללת מפגשי גננות ממגזרים שונים ומפגשים בגן. העבודה עם הילדים כוללת ספר סיפורים, הסיפור שלי, שבו סיפורים על ילדים בעלי זהויות שונות כדוגמת הסיפור על בת שבע, ילדה ממוצא אתיופי, והצגה העוסקת בקבלת השונה דרך דמויות של חיות. במחקר הערכה שנעשה על התוכנית (היוש, 2006) נמצא שהגננות דיווחו שבעקבות ההשתלמות גברה מודעותן לנושא והן קיבלו כלים ליצירת אקלים שוויוני בגן. יחד עם זאת הן ביקשו להרחיב את הידע התיאורטי שלהן בנושא ולהעמיק את ההתנסות ביצירת אקלים שוויוני בגן. עוד הן ציינו שתמיכה ברורה ממערך הפיקוח של משרד החינוך או מהעירייה תתרום לתהליך השינוי.

תוכנית אחרת היא בואו נשחק ברחוב סומסום של מכון מרחבים, המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל. מטרת המכון לקדם אזרחות משותפת כבסיס לרב קיום הוגן בחברה הישראלית. במכון תוכניות שעיקרן מודעות לזהויות השונות והקהילות השונות בחברה הישראלית, קידום עמדות הוגנות כלפי הזולת, החל בתא המשפחתי וכלה במדינה. המכון יוזם מפגשים של מחנכים בעלי זהויות שונות (ערבים, יהודים, בדואים, דרוזים, דתיים, חילוניים), כדי לעורר ביניהם שיח שתכליתו הבנה וקבלה, מודעות לאחר, לשונה, לדובר השפה הזרה, בן התרבות השונה, הדת שונה, ובכך ליצור אקטיביזם אזרחי שבסיסו בחינוך.

במודל האזרחות המשותפת חמישה מושגי יסוד: זהות, נגישות, הוגנות, מרחבי הסכמה ואזרחות משותפת פעילה.

זהות היא המאפיינים הייחודיים של האדם. הזהויות אינן מוגבלות במספרן. לדוגמה: אדם X הוא יהודי, גבר, מזרחי, חילוני ועוד. ההבנה וההכרה שהזהות היא רבת פנים משמעות מצע לקבלת האחר וזהויותיו. בגן הילדים, למשל, הזהות יכולה לבוא לידי ביטוי בהקשר המשפחתי של הילד (מוצא, מגדר ועוד), בהקשר של קבוצת השווים (למשל ילד נמוך), במתן לגיטימציה לשינויים במצבי הרוח, לטעמים שונים ועוד. מושג זה מבהיר שלכל אדם זהויות רבות. המודעות לזהויות אלה וקבלתן היא אבן דרך לאזרחות משותפת.

נגישות היא האפשרות של כל אדם, על מגוון זהויותיו (כיחיד וכחלק מקבוצה), לקבל שירותים בסיסיים (פיסיים, תרבותיים) הקיימים במדינה, להשתתף, להשתתף, לממש את הפוטנציאל שלו. בגן הנגישות מתבטאת ביכולתו של הילד להשתתף ולממש את הפוטנציאל שלו בקבוצת השווים, על אף מגבלותיו למשל, לקות או נכות. רמת נגישות גבוהה מאפיינת חברה הוגנת, וזה מוביל אותנו אל המושג הבא.

הוגנות – מושג חשוב ביותר לשימור הדמוקרטיה (אלוני, 2006). בחברה הוגנת רמת הנגישות גבוהה לכל הזהויות שבה – כל האזרחים שווים בזכויותיהם ובחובותיהם. ככל

שרמת הנגישות גבוהה יותר, החברה הוגנת יותר. בגן ההוגנות תבוא לידי ביטוי בהתחשבות אחד בצורכי האחר, בסובלנות כלפי עמדות של ילדים שונים ובשיתוף פעולה.

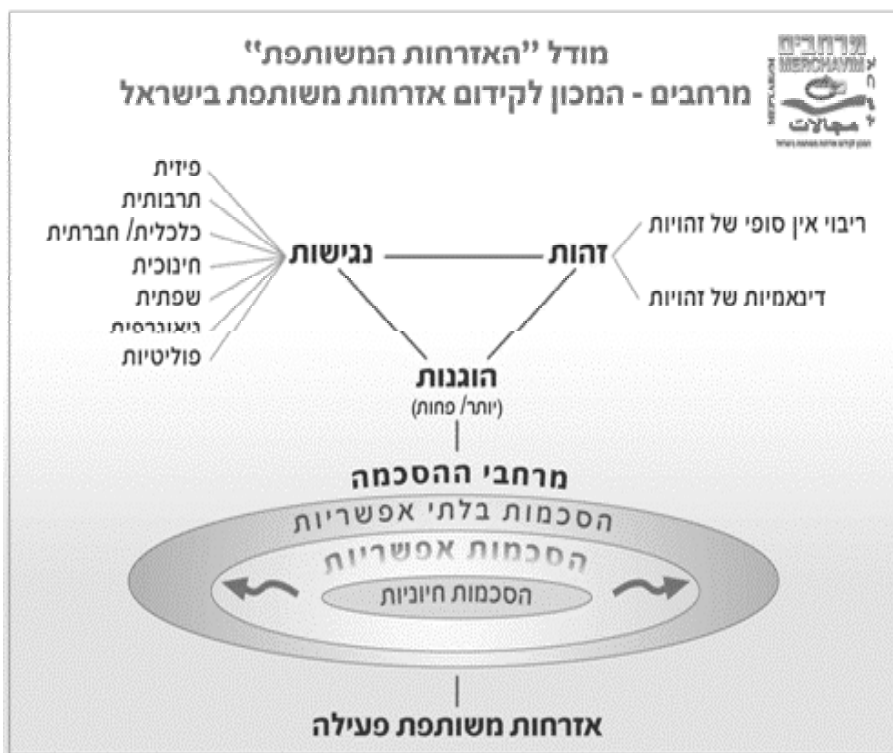
מרחבי ההסכמה נעים על הרצף שבין אי הסכמה בלתי אפשרית, כמו למשל חרדים שאינם יכולים להתפשר בנוגע למצוות השבת, לבין הסכמות אפשריות חיוניות, כמו למשל הכרה בזכויותיהם של השונים דתית. מן הסתם, לא ניתן להגיע להסכמה מוחלטת, אך על המדינה לשאוף להבהיר ולהרחיב את מרחבי ההסכמה. ההכרה של האדם בזהויותיו הרבות יכולה לסייע לו להתחבר לאזרח האחר, השונה. לדוגמה: האינטרסים שלי כמחנכת זהים (פחות או יותר) לאינטרסים של מחנכת במגזר הבדואי. ואני יכולה "להתחבר" אליה דרך הנקודה המשותפת שלנו כמחנכות. משם נוכל להגיע לשאר הזהויות ולמחלוקות ביניהן. חשוב לציין שאין השאיפה להתעלם מאי הסכמות, אלא לנסות להרחיב את ההסכמות. במבט על החינוך הקדם יסודי ניתן לייחס לחוקי הגן וגבולותיו את מרחבי ההסכמה היוצרים הוגנות.

אזרחות משותפת פעילה – זהו המושג המשמעותי ביותר הקורא לאקטיביזם חברתי.

אזרחות משותפת פעילה תיצור סביבה הוגנת. במלים אחרות, הסברים, הרצאות ולימוד אינם שלמים ללא עשייה חברתית הוגנת.

הזיקות בין מושגי היסוד מובאות בתרשים שלהלן (להרחבה ראו פרקשר, 2006).

תרשים 1: מודל האזרחות המשותפת

אם כן, מטרת התוכניות במכון זה היא להרחיב את מעגלי ההסכמה על ידי חינוך להוגנות ואזרחות פעילה ובכך ליצור חברה הוגנת יותר. התוכניות מופעלות בחטיבות הביניים, בבתי הספר היסודיים ובהשתלמויות למורים ולגננות. בין היתר הן מציעות את לימוד השפה הערבית. השתלמויות אלה מדגישות את החינוך הערכי על פני הקניית ידע מתמטי, לשוני או מדעי.

בואו נשחק ברחוב סומסום – אזרחות משותפת בגן הילדים

מכון מרחבים בשיתוף עם משרד החינוך, האגף הקדם יסודי ומטה קרמניצר, החל להפעיל תוכנית השתלמות לגננות מהחינוך הממלכתי, הממלכתי דתי יהודי והחינוך הממלכתי הברדואי, הדרוזי והערבי, בשם בואו נשחק ברחוב סומסום – אזרחות משותפת בגן הילדים. מטרת העל של ההשתלמות היא הטמעת עקרונות האזרחות המשותפת על פי

המודל שלעיל (תרשים 1) ויישומם בגן הילדים. בהשתלמות מתדיינים ומנתחים מצבים בחברה ובגן שעניינם הוגנות, נגישות וזהות.

מתוך הנחה שפעילותה של הגננת בגן מושתתת בין השאר על ערכיה ועל תפיסת עולמה, ההשתלמות מורכבת מרובד אישי-חברתי – הגננת כחלק מחברה ומתרבות – ומרובד מקצועי – הגננת כדמות משפיעה בגן הילדים. הגננות עוברות תהליך חווייתי הכולל מפגש עם זהויות שונות, דיון וניתוח מצבי אי נגישות והוגנות בחברה. כל זאת מתוך מגמה לחזק או לחולל שינוי בדפוסי החשיבה בנוגע לזהויות השונות במדינת ישראל וקידום חברה הוגנת יותר. כל גננת מקבלת ערכה חינוכית לילדי הגן, בואו נשחק ברחוב סומסום, שפותחה בשיתוף פעולה עם רחוב סומסום (Sesame Workshop) ועם ערוץ הופ ואושרה פדגוגית בידי האגף לחינוך קדם יסודי ומטה קרמינצור. הערכה כוללת חוברת ו-DVD עם תוכניות ממוקדות של רחוב סומסום, המותאמות לתוכני ההשתלמות. בחוברת מוצגים רציונל התוכנית ומודל האזרחות המשותפת בראי הגן, ומוצעים עשרה מערכי פעילות: כל אחד הוא מיוחד, מצבי רוח, המשפחה, שייכות חברתית, מוגבלות פיסי, קבלת הזולת, התחשבות בזולת, שיתוף פעולה, חוקי הגן, גמישות ופשרה. כל מערך כולל רעיונות לדיון, משחקים, שירים, סיפורים ואף קטעי צפייה ממוקדים מתוך התוכנית רחוב סומסום.

מודל ההפעלה של מערכי הפעילות הוא דינמי וניתן להשתמש בו נוכח אירועים המתרחשים בגן, כמו אי נכונות לשתף ילד במשחק, מריבה על שימוש במתקני החצר, לגלוג על מנהגים משפחתיים. בכל מערך "בנק הזדמנויות" שבו מודגמים האירועים השונים בהתאם לנושא מערך הפעילות. לדוגמה: ילד מלגלג על ילד עולה בשל מבטא. במקרה זה הגננת יכולה לקבל רעיונות להפעלה דרך הפעילות שמציע המערך שייכות חברתית שבו דוגמות למשחקים ופעילויות הקשורים לנושא, צפייה ממוקדת בשלוש סצנות מרחוב סומסום, דגשים לשיחה, שירים וסיפורים. ההשתלמות בואו נשחק ברחוב סומסום נושאת אופי סדנאי חווייתי, מוגבלת ל-25 משתלמות בכיתה, ונעשית בהנחיית מנחים לאזרחות משותפת. ההשתלמויות אורכות 60 שעות: שמונה מפגשים, בני שלוש-ארבע שעות אקדמיות בשעות אחר הצהריים בתדירות של כאחת לשבועיים (30 שעות) ושלושה ימים מרוכזים בבית יציב בבאר שבע (30 שעות).

שאלות המחקר

1. האם חל שינוי ביחס לעקרונות האזרחות המשותפת בחיי היומיום ובגן בקרב גננות שעברו את ההשתלמות?

2. האם יש הבדלים בין המגזרים ביחסם לעקרונות האזרחות המשותפת?
 3. מהי מידת שביעות הרצון של המשתלמות מההשתלמות?

שיטת המחקר

נבדקים

במחקר השתתפו משתלמות התוכנית בואו נשחק ברחוב סומסום – ספטמבר 2008.

82% מכלל המשתלמות, שהן סך הכול 176 גננות שענו על שאלונים ביישובים בית שמש (22), ירושלים (16), כפר סבא (23), עכו (48), מאגר (19), עוספיה (32), רהט (15) וכפר מנדא (16). בשל בעיות טכניות הצלחנו לבצע התאמה מלאה בין שאלוני ה"לפני" לשאלוני ה"אחרי" רק ל-74 נבדקות (ראו פרק הליך).

בהשתלמות השתתפו גננות ותיקות שממוצע הוותק שלהן הוא מעל 17 שנים ($Mean=17.12, SD=9.8$). 54.6% מהגננות הן מהמגזר היהודי ו-45.4% מהמגזר הלא יהודי (בדואים, דרוזים וערבים). למעלה מ-90% מהגננות בעלות תואר ראשון, ללא הבדל בין המגזרים: $\chi^2(1) = 2.75; p > .05$. לא נמצאו הבדלים בין המגזרים גם ברמת הדתיות: $\chi^2(2) = 4.83; p > .05$. כמחצית מהגננות הגדירו את עצמן מסורתיות.

כלי המחקר

שאלונים

לצורך המחקר חוברו שלושה שאלונים.

א. שאלון "לפני" שכלל שאלות רקע על הגננות והגן ושאלון מצבים בחיי היומיום ומהגן. מהימנות אלפא של קרונברך: $\alpha = .84$, מספר פריטים = 60 (96 נבדקים).

מטרת שאלון המצבים היא לבחון את עמדותיהן של הגננות כלפי חמשת מושגי הליכה של אזרחות משותפת (זהות, נגישות, הוגנות, מרחבי הסכמה ואזרחות משותפת פעילה), הן ברובד החברתי-האישי, חיי היומיום של הגננת, והן ברובד המקצועי, עבודתה בגן. עוד הביא השאלון בחשבון את עמדתה של כל גננת ברכיב הקוגניטיבי (הבנתה את הנושא), ברכיב הרגשי וברכיב המעשי האינסטרומנטלי (הביטוי ההתנהגותי של העמדה).

מול כל מצב שהוצג בשאלון העריכו הגננות את מידת הסכמתן לפי רכיבי העמדה השונים.

מכאן שלכל "תא" בלוח (1) יש בהתאמה היגדים בשאלון.

לוח 1

ארגון השאלון על פי רכיבי העמדה ומושגי הליכה של אזרחות משותפת

מקצועי			חברתי-אישי			
אינסטרומנטלי	רגשי	קוגניטיבי	אינסטרומנטלי	רגשי	קוגניטיבי	רכיבי העמדה /
						מושגי ליכה אזרחות משותפת
						זהות
						הוגנות
						נגישות
						מרחבי הסכמה
						אזרחות פעילה*

* לדוגמה: אירוע המתייחס לאחד מחמשת מושגי הליכה "אזרחות פעילה" ברובד המקצועי: "ביקשו ממך לעבוד בגן דו לאומי במשך מספר חודשים." הגננות התבקשו להתייחס להיגד זה דרך כל אחד משלושת רכיבי העמדה (הרגשי, הקוגניטיבי והאינסטרומנטלי) בנפרד:

הרכיב הראשון הוא הרגשי: "ארגיש טוב עם עצמי, אם אסכים לעשות זאת."

הרכיב השני הוא הקוגניטיבי: "אני מבינה שכאזרחית עלי להסכים לעשות זאת."

הרכיב השלישי הוא האינסטרומנטלי: "אכין את עצמי ואעשה זאת." והנה דוגמה של אזרחות פעילה ברובד החברתי: "הזמינו אותך להתנדב לפרויקט קהילתי באזור מגוריך."

הרכיב הרגשי: "פעילות התנדבותית גורמת לי סיפוק."

הרכיב הקוגניטיבי: "אני רואה חשיבות לעסוק בפעילות התנדבותית כלשהי."

הרכיב האינסטרומנטלי: "כל שנה אני מתנדבת בפעילות קהילתית." על כל היגד נתבקשה הגננת לסמן את מידת הסכמתה בסולם של 1-5, כש-1 מציין אי הסכמה ו-5 מציין הסכמה במידה רבה מאוד.

ככל שהציון גבוה יותר, הוא מבטא רמה גבוהה יותר של הסכמה עם מושגי הליכה של האזרחות משותפת, על חמשת יסודות הליכה שלה, ומכאן גם עמדה סובלנית יותר.

ב. שאלון ה"אחרי" כלל את שאלון המצבים. מהימנות אלפא של קרונברך: $\alpha = .89$, מספר פריטים = 60 (68 נבדקים).

ג. שאלון שביעות רצון מההשתלמות. מהימנות אלפא של קרונבך נמצאה גבוהה מאוד: $\alpha = .93$, מספר פריטים = 17 (104 נבדקים).

הליך

עם תחילת כל השתלמות (סך הכול תשע קבוצות שנפתחו במועדים שונים), בפגישה הראשונה, עוד לפני הצגת תוכנית ההשתלמות לגננות, חולק שאלון ה"לפני", כדי למנוע הטיה. בתום ההשתלמות, במפגש האחרון, חולק שאלון ה"אחרי".

הפערים בין מספר המשתתפים בהשתלמות ומספר העונים על שאלון ה"לפני" ושאלון ה"אחרי" נובעים משתי סיבות עיקריות: (א) לא ניתן היה לכלול בבדיקה המשווה את אלה שנעדרו מהמפגש הראשון או איחרו ואת אלה שנעדרו מהמפגש האחרון. (ב) אף שהוסבר למשתתפות שהשאלון אנונימי ולא ניתן לזהותן, חששו חלקן לציין את הסימן שיאפשר לנו להצמיד את שאלון ה"לפני" לשאלון ה"אחרי".

ממצאים

השינוי ביחס לעקרונות האזרחות המשותפת בקרב גננות שעברו את ההשתלמות

כדי לקבל תמונה ראשונית של העמדות כלפי אזרחות משותפת, חושבו ממוצעים וסטיות תקן מתוך כל האירועים שהוצגו לגננות. במבחן ניתוח שונות עם מדידות חוזרות לבדיקת הבדלים בין העמדות לפני ההשתלמות ואחריה נמצא, שמידת ההסכמה כלפי עקרונות האזרחות המשותפת גבוהה יותר ($M=4.04$; $SD=.44$) אחרי ההשתלמות מאשר לפני ($M=3.85$; $SD=.44$) באופן מובהק ($F(1,72)=15.21$, $p<.01$) ובעוצמה גבוהה ($\eta^2=.17$). מגמת שינוי זו נמצאה הן במצבים הקשורים לחיי הגן (לדוגמה: "בגנן ילד עם בעיות שמיעה") $\eta^2=.16$, $F(1,72)=13.77$, $p<.01$ והן במצבים חברתיים-אישיים (לדוגמה: "כשלידי ברחוב עומד אדם חרדי לבוש במעיל שחור וכובע") $\eta^2=.18$, $F(1,72)=15.43$, $p<.01$.

עמדות כלפי אזרחות משותפת – חלוקה לפי מושגי הליכה

כדי לבחון לעומק את עמדותיהן של הגננות כלפי אזרחות משותפת, נערכו ניתוחים נפרדים לכל אחד מחמשת מושגי הליכה. בלוח 2 מוצגים ממצאי מבחן ניתוח שונות עם

מדידות חוזרות לבדיקת הבדלים בין העמדות לפני ההשתלמות ואחריה בכל אחד ממושגי הליכה.

לוח 2

הבדלי ממוצעים בין העמדות לפני ההשתלמות ואחריה ביחס למושגי הליכה של האזרחות המשותפת
(N=74)

η^2	F	אחרי	לפני	מושגי הליכה – אזרחות משותפת
.15	*13.08	4.06	3.87	זהות
		(-.50)	(-.55)	
.28	*27.60	4.23	3.85	הוגנות
		(-.59)	(-.65)	
.21	*18.20	4.27	4.01	אזרחות פעילה
		(-.53)	(-.48)	
	.77	3.49	3.42	נגישות
		(-.71)	(-.77)	
	3.13	4.55	4.45	מרחבי הסכמה
		(-.51)	(-.57)	

* p<.01

הערה: הספרה העליונה בכל משבצת היא הממוצע, הספרה בסוגריים היא סטיית התקן.

לוח 2 מלמד על רמת הסכמה גבוהה יותר עם מושגי הליכה "זהות", "הוגנות" ו"אזרחות פעילה" לאחר ההשתלמות מאשר לפני. במושגי הליכה "נגישות" ו"מרחבי ההסכמה" לא נמצא שינוי בעמדות בין לפני ההשתלמות ואחריה.

רכיבי העמדה (קוגניטיבי, רגשי ואינסטרומנטלי) כלפי אזרחות משותפת ברובד המקצועי והחברתי-האישי

בלוח 3 תוצאות ניתוח שונות עם מדידות חוזרות לבדיקת הבדלים בין העמדות לפני ההשתלמות ואחריה בהקשר של רכיבי העמדה.

לוח 3

הבדלי ממוצעים בין העמדות לפני ההשתלמות ואחריה ביחס לרכיבי העמדה (N=74)

η^2	F	אחרי	לפני	רכיבי העמדה ביחס לכל רובד
				מקצועי
	1.65	3.86	3.77	קוגניטיבי
		(-.60)	(-.47)	
.06	*4.43	3.81	3.68	רגשי
		(-.52)	(-.47)	
.15	**12.71	4.05	3.82	אינסטרומנטלי
		(-.55)	(-.63)	
				חברתי-אישי
.10	*8.26	3.94	3.76	קוגניטיבי
		(-.53)	(-.64)	
	2.59	3.77	3.66	רגשי
		(-.59)	(-.60)	
.24	**21.52	3.52	3.14	אינסטרומנטלי
		(-.64)	(-.60)	

* p<.05

** p<.01

הערה: הספרה העליונה בכל משבצת היא הממוצע, הספרה בסוגריים היא סטיית התקן.

כפי שעולה מלוח 3, יש שינוי מובהק ועוצמתי ברכיב האינסטרומנטלי של העמדה, הן במצבים הקשורים לגן (מקצועי) והן במצבים הקשורים לחיים החברתיים של הגננת (חברתי-אישי). כלומר: מידת הסכמה לעשייה ממשית לאחר ההשתלמות גבוהה מאשר לפני; לדוגמה: "בגני ילד עם בעיות שמיעה; אחשוף את כל ילדי הגן לשפת הסימנים." ברובד המקצועי השינוי ברכיב הרגשי מובהק אמנם, אבל עוצמתו נמוכה, בדומה ברכיב הקוגניטיבי ברובד החברתי-האישי.

הבדלים בין המגזרים והשינוי בעמדות לפני ההשתלמות ואחריה

בניתוח שונות עם מדידות חוזרות במערך משולב (mixed design) נמצא אפקט הזמן (לפני אחרי) מובהק סטטיסטית: $\eta^2 = .17$; $F(1,71) = 15.06$; $p < .001$ (בעוצמה גבוהה); כלומר: בשני המגזרים העמדות חיוביות יותר לאחר ההשתלמות: במגזר היהודי העמדות לפני הן $M = 3.98$; $SD = -.32$ ואחרי $M = 4.19$; $SD = -.37$, ובמגזר הלא יהודי העמדות לפני הן $M = 3.72$; $SD = .50$ ואחרי $M = 3.89$; $SD = .46$. ואולם בבדיקת אפקט הזמן ביחס למגזר לא נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית: $F(1,71) = .13$; $p > .05$; כלומר: ההבדלים בעמדות בין ההשתלמות ואחריה אינם תלויים במגזר. השפעת ההשתלמות אינה קשורה למגזר והתרחשה באותה מידה בשניהם.

מידת שביעות הרצון של המשתלמות מאופן ניהול ההשתלמות

באופן כללי שביעות הרצון גבוהה ומדורגת בממוצע של 4.44 (ס"ת: .54, $N = 144$) בסולם 1 (אי שביעות רצון) עד 5 (שביעות רצון מלאה). בלוח 4 מובאים הבדלים בין המגזרים בתחומי שביעות הרצון מההשתלמות.

לוח 4

הבדלי ממוצעים וסטיות תקן ברמת שביעות הרצון בין המגזר היהודי ללא יהודי
($N = 71$)

t	מגזר M (SD)		תחומי שביעות הרצון
	לא יהודי	יהודי	
* -2.36	4.62 (.54)	4.25 (.74)	תרומה אישית ומקצועית מההשתלמות
.58	4.62 (.46)	4.56 (.45)	ההשתלמות כמסגרת חברתית
* -2.38	4.72 (.32)	4.44 (.58)	שביעות רצון כללית

* $p < .05$

כפי שעולה מלוח 4, במגזר הלא יהודי מדווחים על תרומה אישית ומקצועית של ההשתלמות, הגבוהה במובהק בהשוואה למגזר היהודי. מגמה דומה ניכרת ברמת שביעות הרצון הכללית. בתחום ההשתלמות כמסגרת חברתית אין הבדלים מובהקים בין המגזרים. באופן כללי הממוצעים גבוהים מאוד בשני המגזרים, ובסך הכול מעידים על שביעות רצון גבוהה מאוד מההשתלמות.

גם ההערות המילוליות משקפות את שביעות הרצון הגבוהה של הגננות. למשל:

"המודעות העצמית שלי עלתה דרגה; הכלים שקיבלתי יעזרו לי להשתמש בהם בגן ובחיי היומיום."

"עברתי תהליך שהרגשתי אותו בחיים האישיים שלי."

"למדתי הרבה דברים שכל הזמן לא שאלתי את עצמי מי אני..."

"קיבלתי ידע על זהויות ועמים אחרים... לקחתי לגן שלי התייחסות לילדים מעדות אחרות ועידוד השוני והתייחסות מיוחדת לשוני בין ילדים."

"מנחות מעניינות, נחמדות, מציאותיות, העבירו בחן וברגש..."

ומסכמת אחת המשתתפות: "כל אנשי החינוך צריכים לעבור השתלמות שנתית על רב תרבותיות בחברה הישראלית. זה יתרום לסובלנות בין כל אזרחי מדינת ישראל."

דיון

במחקר הערכה זה נבדק אם אכן חל שינוי בעמדותיהן של הגננות בעקבות ההשתלמות בואו נשחק ברחוב סומסום, השתלמות שבאמצעותה מקבלות הגננות כלים למודעות ולהתמודדות עם רב תרבותיות. כלים אלה נגזרים מהמודל אזרחות משותפת (פרשקר, 2006) וכוללים חמישה מושגי ליבה: זהות, נגישות, הוגנות, מרחבי הסכמה ואזרחות משותפת פעילה. יחד הם הופכים כלי להתבוננות מעמיקה ומספקים מענה לאתגר הרב תרבותי בגן.

העמדות כלפי אזרחות משותפת נבדקו בשאלון על ידי הצגת מצבים שונים הקשורים למושגי הליבה. הגננת נתבקשה לדווח על מידת הסכמתה בנוגע לכל מצב. ככל שמידת ההסכמה היתה גבוהה יותר, היא שיקפה סובלנות גבוהה יותר ועמדה חיובית כלפי אזרחות משותפת.

באופן כללי נמצא שעמדתן של הגננות כלפי אזרחות משותפת חיובית כבר בתחילת ההשתלמות. ממוצעים גבוהים אלה מעידים על דעות סובלניות מלכתחילה. אולם אין להתעלם מכך שעמדה זו עשויה לנבוע מרצייה חברתית. מטרת המחקר היתה להעריך את השינוי, אם חל שינוי, בעמדותיהן של הגננות לאחר ההשתלמות. נמצא שרמת ההסכמה כלפי עקרונות האזרחות המשותפת לאחר ההשתלמות גבוהה יותר מאשר לפני באופן מובהק ובעוצמה גבוהה (גודל אפקט). שינוי עמדות הוא תהליך איטי, ולכן גם שינוי קטן הוא משמעותי, כפי שבא לידי ביטוי בעוצמה הגבוהה, על אחת כמה וכמה שמלכתחילה הממוצעים גבוהים. רמת ההסכמה הגבוהה של הגננות לאחר ההשתלמות מבטאת את

השפעתה החיובית על תפיסותיהן ועמדותיהן של הגננות כלפי ערכי הסובלנות, הכבוד וההכנה לשונה, לאחר.

שינוי עמדות כלפי אזרחות משותפת לפי מושגי הליכה

התבוננות במידת הסכמה כלפי כל אחד ממושגי הליכה כשלעצמו מורה, שאחרי ההשתלמות חלה עלייה ברמת ההסכמה כלפי מושגי הליכה זהות, הוגנות ואזרחות פעילה. אך במושגי הליכה נגישות ומרחבי ההסכמה לא חל שינוי בעמדות לפני ההשתלמות ואחריה. ההנחה היא שמושגים אלה, נגישות ומרחבי הסכמה, מיושמים בגן ומוטמעים בגננת עוד מימי הכשרתה. בנוגע למושג מרחבי הסכמה, סביר להניח שכבר בתחילת השנה הגננת מתווה גבולות ברורים בגן. הנחה זו מסתמכת על הממוצעים הגבוהים שהתקבלו בסעיף "מצבים הקשורים למרחבי הסכמה בגן" בהשוואה לממוצעים שהתקבלו בסעיף "מצבים הקשורים למרחבי הסכמה בהיבט החברתי". לכן כנראה לא חל שינוי בעמדה כלפי מושג זה. ייתכן שגננות אלה גם מכירות את תוכנית משרד החינוך אורח חיים דמוקרטי (לימור, 1988), הכוללת הצעות ליישום ערכי הדמוקרטיה דרך הפעילויות השגרתיות בגן, לרבות קבלת חוקי הגן, ומושפעות ממנה.

בנוגע למושג נגישות, כבר בהכשרתה של הגננת ניתן דגש להתייחסות להבדלים האישיים בין הילדים ברמה ההתפתחותית (חברתית, רגשית, קוגניטיבית, מוטורית). המסר בתהליך ההכשרה הוא מתן הזדמנות לכל ילד באשר הוא לממש את הפוטנציאל שלו.

שינוי עמדות כלפי אזרחות משותפת לפי רכיבי העמדה

העמדה של אדם כלפי נושא מסוים מורכבת מהרכיב הקוגניטיבי (שכלי) – הבנתו את הנושא – מהרכיב הרגשי ומהרכיב המעשי האינסטרומנטלי – הביטוי ההתנהגותי של העמדה. על כל מצב שהוצג בשאלון העריכו הגננות את מידת הסכמתן לאופן ההתייחסות אליו לפי רכיבי העמדה. מטרת ההשתלמות היא הטמעה של המודל אזרחות משותפת ברמת היישום, כלומר ברכיב האינסטרומנטלי. נמצא שהן ברובד המקצועי והן ברובד החברתי השינוי המשמעותי מתבטא במידת הסכמה גבוהה יותר של הרכיב ההתנהגותי בעמדה כלפי אזרחות משותפת. במלים אחרות, רמת ההסכמה ברכיב ה"פעולה" עלתה בעקבות ההשתלמות. הגננות מצהירות שהן יפעלו לפי עקרונות האזרחות המשותפת. ואולם יש לזכור שאין זו הפעולה אלא הצהרה על הפעולה, ויש לבדוק במחקר המשך את הפעולה עצמה.

ההשתלמות בואו נשחק ברחוב סומסום פונה לזרמי חינוך שונים – ממלכתי, ממלכתי דתי וממלכתי ערבי, דרוזי ובדואי. נמצא שהשינוי החיובי בעמדות הגננות אינו תלוי

בהשתייכות לזרם החינוכי שלהן. מכאן ניתן להסיק שההשתלמות מתאימה לכל זרמי החינוך שהשתתפו במחקר, וזה בהחלט מקנה לה יתרון.

לסיכום, נראה שיש ערך חינוכי ערכי להשתלמות. בעקבות ההשתלמות הושפעו לחיוב עמדותיהן של הגננות כלפי עקרונות האזרחות המשותפת, עקרונות החותרים לסביבת חיים הוגנת יותר בחיי היומיום ובגן. יחד עם זאת, רצוי לבדוק עד כמה העמדות שהשתנו יציבות, ועל כן מוצע לבחון את עמדותיהן שנה לאחר ההשתלמות. זאת ועוד, בשל המגבלות הטכניות בבדיקת הטמעת הערכה בגן, מומלץ לבדוק הטמעה של התוכנית בגן בעזרת הערכה ואופני יישומה.

בחברה פלורליסטית כמדינת ישראל חשוב לעודד יוזמות השואפות לקדם סובלנות וכבוד הדדי, על אחת כמה וכמה כשנמצא שהן אכן מחוללות שינוי.

מקורות

- אלוני, נ' (2006). חינוך, הומניזם ומוסר. פנים: כתב-עת לתרבות, חברה וחינוך, 36, 5-9.
- היוש, ט' (2009). הערכת התוכנית: Diversity – פיתוח סביבת גן רב-תרבותית תשס"ו ברחובות. כפר סבא: בית ברל, היחידה למחקר והערכה.
- וולצר, מ' (2007). חינוך, אזרחות ורב תרבותיות. בתוך פ' פרי (עורכת), חינוך בחברה רבת תרבויות. (עמ' 27-37). ירושלים: כרמל.
- ונציה, נ' (2007). מבוך המראות, על חינוך לרב תרבותיות בישראל. חיפה: פרדס.
- יוגב, א' (2001). גישות לחינוך ערכי בחברה פלורליסטית. בתוך י' עירם, ש' שקולניקוב, י' כהן וא' שכטר (עורכים), צומת: ערכים וחינוך בחברה הישראלית (עמ' 355-379). תל אביב: משרד החינוך.
- לימור, ד' (1988). אורח חיים דמוקרטי בגן הילדים. תל אביב: האגף לחינוך קדם יסודי, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך.
- סבר, ר' (2007). לשון הקליטה – קליטת עולים בעזרת עידוד פעיל לשמירת שפת האם וגישור בין תרבותי בחינוך. בתוך פ' פרי (עורכת), חינוך בחברה רבת תרבויות (עמ' 67-104). ירושלים: כרמל.
- פרי, פ' (2007). פיתוח רגישות חברתית בקרב סטודנטיות להוראה. בתוך פ' פרי (עורכת), חינוך בחברה רבת תרבויות (עמ' 259-286). ירושלים: כרמל.

- פרשקר, מ' (2006). "אזרחות משותפת" בישראל: אתגרים והזדמנויות.
http://www.machon-merchavim.org.il/images/stories/homepage/shared_citizenship_in_israel_2006_-_heb.pdf
- קיזל, א' (2006). אזרחות מגן הילדים. חברה – כתב עת סוציאליסטי לענייני חברה כלכלה ופוליטיקה ותרבות 27, 4-6.
- שמאי, ש' ופאול-בנימין, א' (2003). רב תרבותיות וריבוי תרבויות. דו"ח המוגש למכון מופ"ת. המכללה האקדמית בית ברל, היחידה למחקר והערכה.
- Gayle-Evans, G. (2004). It is never too soon: A study of kindergarten teachers' implementation of multicultural education in Florida's classrooms. *The Professional Educator*, XXVI (2), 1-15.
- Lee, R., Ramsey, P. G., & Sweeney, B. (2008). Engaging young children in activities and conversations about race and social class. *YC Young Children*, 63 (6), 68-76.

